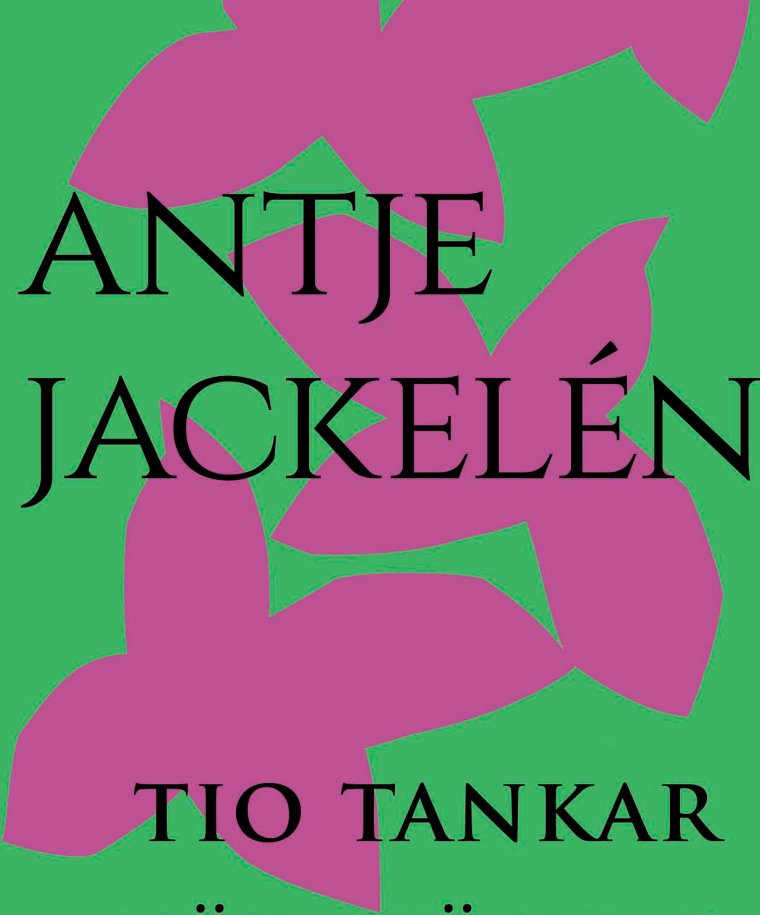

A large, stylized pink shape resembling a flower or a cluster of petals is centered on the cover. It has several pointed, overlapping petals. The background is a solid green color.

ANTJE JACKELÉN

TIO TANKAR
FÖR SJÄLENS
HUNGER

ROMANUS & SELLING

ANTJE JACKELÉN

TIO TANKAR
FÖR SJÄLENS
HUNGER

ROMANUS
& SELLING

Innehåll

FÖRORD 7

JAG 13

TID 29

FÖRNUFT 43

GUD 59

ÅNGEST 75

AVGRUNDSKUNSKAP 89

FRIHET 105

SKAM 119

FÖRSONING 131

HOPP 145

KÄLLOR 161

FÖRORD

Under ett långt yrkesliv har jag arbetat med de stora orden och idéerna. Jag har vridit och vänt på dem i personliga samtal och i det offentliga rummet. Med tiden har jag blivit alltmer övertygad om att förståelsen för de stora orden och idéerna behöver öka. Alternativet är ett kortsiktigt, visionsfattigt och modlöst liv tillsammans. Och vem vill leva så?

Under decennier med relativt god materiell välfärd och ganska stor trygghet var det lätt att invaggas i känslan av att det alltid kommer att fortsätta så. Och att bra resurser för skola, vård och omsorg självklart gör barn till demokratiskt sinnade, hjälpsamma och samarbetsvilliga vuxna. Men så enkelt är det inte. Det krävs mer för att bygga karaktärsstyrka. Det är trots allt en konst att vara människa.

Vi kan inte låta bli att söka och skapa mening. Det är både härligt och jobbigt. I strävan efter upplevelsen

av mening är de stora orden och idéerna bollplank och guider. En del frågor som vi ställer kommer igen i generation efter generation. Vad gör jag av tiden? Hur långt räcker förnuftet? Vad är skam? Går det att förlåta allt? Hur fria är vi? Varför känner vi ångest? Vad kan vi egentligen hoppas på? Tider förändras men existentiella frågor består. Nyckelorden i dessa frågor utgör den här bokens ryggrad.

När kroppen är mätt, kanske rentav övermätt, kan det fortfarande finnas hunger kvar. Det är själens hunger som gör sig påmind. Jag är övertygad om att själens hunger kräver mer än kalorier. Den vill ha stora ord och idéer att tugga på. Själens hunger är utbredd och den kan vara riktigt plågsam. Omättad bidrar den till ohälsa i kropp och själ.

Förutom våra personliga kriser genomlever vi även gemensamma kriser. Än är det ovisst om och hur mänskligheten lever upp till det som klimatkrisen kräver. Vi har kommit ur en pandemi och vet att det kan hända igen. Krig, konflikter och klimatförändringar vållar lidande och ökar den globala migrationen. Den frihetliga och demokratiska utvecklingen har bromsat in på många håll i världen. Med digitaliseringen är vi mitt i ett massivt tekniskifte som kan ge lösningar på många problem, samtidigt som

ny teknologi genomgripande förändrar miljarder människors livs- och arbetsvillkor. Det finns mycket som kan få oss att känna en klump i magen.

Det är med tanke på detta som jag har skrivit den här boken. För jag tror att när vi gör något för att stilla själens hunger så påverkas helheten positivt. Proportioner rättas till, modet växer.

Jag har valt ut tio begrepp: jag, tid, förnuft, Gud, ångest, avgrundskunskap, frihet, skam, försoning och hopp. Andra ord hade varit möjliga och många fler finns. Men varför inte börja med dessa?

Jag önskar att vi tillsammans kommer ifrån en hållning där rädslan att göra fel väger tyngre än modet att göra det som är rätt i en situation som går utöver de vanliga rutinerna. Ett sådant skifte får konkreta konsekvenser och kan spela roll för många! Jag tänker till exempel på hur det var när tusen bilister fastnade i snökaos på E22 i Skåne de första januaridagarna 2024 och hjälpen dröjde. En trafikant som hade kunskap och utrustning för att klippa upp mitträcket så att åtminstone en ambulans skulle kunna ta sig loss fick inte hjälpa eftersom ingen kunde ge tillstånd till det. Eller för snart tio år sedan, när sängar var bäddade och kylskåp fyllda för att ta emot människor på flykt. Att myndigheter

inte kunde komma överens gjorde att sängarna aldrig användes och maten blev skämd. Valfungerande myndigheter som var designande för normalfallet klarade inte av det extraordinära läget, än mindre att samverka.

För en tid sedan frågade en journalist en chef vad hen tänkte om att andra länder gör en helt annan bedömning än Sverige i en humanitär fråga av internationell karaktär. Hen svarade: ”Jag tänker inte så mycket. Jag är myndighetschef och måste följa de lagar och regler som gäller.”

Än så länge är det som att skjuta sparvar med kanoner att hänvisa till att det var precis så nazismens bödlar försökte förklara sin delaktighet i förintelsen. Men det är ändå allvarligt om räddhågsenhet och stuprörstänkande hindrar att de som behöver hjälp faktiskt blir hjälpta. Och i längden blir det fattigt om regler, rutiner och policyer är det enda vi har att hålla oss till. Då hamnar viktiga delar av vår mänskliga värdighet i skymundan. Och förkrymper. I stället: kolla kompassen och rehabilitera omdömet!

När förtöjningarna till de stora orden och de stora idéerna brister blir resultatet detaljstyrning genom regler. ”Vi gör bara vårt jobb. Vi följer bara reglerna.” Det är aldrig gott nog när medmänsklighet står

på spel. Det finns situationer och tider som fordrar att människor, enskilt och gemensamt, tänker och handlar utanför sin bekvämlighetszon.

Sådana situationer och tider är det nu. Då måste själens hunger mättas med särskild omsorg.

JAG

För ett tag sedan läste jag Nobelpristagaren Kazuo Ishiguros roman Klara och solen från 2021. Den boken återvänder jag gärna till. Det fascinerar mig hur Ishiguro förenar teknologisk utveckling, mänskliga relationer och existentiella frågor. Jag ser den kombinationen som en viktig nyckel för att förstå vår samtid och göra oss redo för vår framtid.

Klara är en artificiell vän, en AV, till flickan Josie som är dödssjuk. Båda är huvudkaraktärer i boken. Tanken är att Klara ska lära sig Josie så perfekt att hon kan bli en fortsättning av Josie om den biologiska Josie dör.

Frågan är: Är det möjligt? Det är väl en sak att lära sig en persons vanor och manér. Men går det att lära sig hela hennes jag, vad en annan människa innerst inne är? Det är mycket svårt, men inte omöjligt, anser Klara.

Och medan människorna koncentrerar sig mer och mer på livets rationella aspekter blir Klara alltmer medveten om det existentiella, sådant som offerberedskap och betydelsen av bön.

Efter att ha lagt boken åt sidan fortsätter jag att fundera, dels över hur relationen mellan artificiell intelligens och oss människor kommer att påverka förståelsen av våra egna jag, dels över hur det förhåller sig med det där unikt mänskliga hos mig själv och andra, oavsett kultur. Var sitter det?

Klara kommer till slut fram till att det unika inte sitter i individen Josie, utan i dem som gör henne till en person, i dem som älskar henne. Att det är relationerna som är själva poängen med att vi kan tala om oss själva som ett jag. Är det så?

Vad är det att vara människa? Vad är det att vara levande? Ja, vad är liv? Vi tror oss känna igen liv när vi ser det. Det forskas, filosoferas och kämpas om liv precis hela tiden. Samtidigt saknas en entydig vetenskaplig definition av liv. Strängt taget vet vi egentligen inte vad vi talar och forskar om; likväl fungerar både samtal och forskning.

Förutom det spontana igenkännandet är det berättelser som formar vår kunskap om livet och vår livssyn. Där har den bibliska gestaltningen av skapelsemyten visat sig ha en särskild långtidsverkan ...

Det finns två olika skapelseberättelser, sida vid sida i den första av Bibelns alla böcker: Första Moseboken. Den första skapelseberättelsen finns i kapitel 1 och går till kapitel 2, vers 4a. I kapitel 2, vers 4b börjar den andra. Den första anses yngre och tillskrivs en prästtradition. Här är det stora skapelseundret att vattenmassornas kaosmakt begränsas. De som skrev hade uppenbarligen erfarenhet av vattnets potentiellt förstörande kraft. Gud skapar successivt ordning. Berättelsen är uppbyggd som en dikt. Varje strof skildrar en skapelsedag och avslutas med en refräng om att Gud såg att det var gott. Efter den dag då människan skapas heter det till och med att det var "mycket gott". Därefter följer en sjunde dag då Gud vilar. Skapande är ansträngande – även för själva skaparkraftens ursprung! Den första skapelseberättelsen säger att människan, både kvinnor och män, är skapade till Guds avbild. Denna princip återspeglas i den första artikeln i den allmänna förklaringen om de

mänskliga rättigheterna från 1948 där det står att ”alla människor är födda fria och lika i värdighet och rättigheter”.

Den första skapelseberättelsen säger också att människan ska uppfylla jorden och lägga den under sig och ”härska över havets fiskar och himlens fåglar och över alla djur som myllrar på jorden”. Dessa ord har tagits som intäkt för att människan skulle ha rätten att se sig själv som skapelsens krona med fullmakt att härska över och exploatera resten av skapelsen i gränslöst övermod. Har denna tolkning gett bränsle åt miljöförstöringen och i slutändan bidragit till rådande klimatnödläge? Frågan är högst berättigad.

Den andra skapelseberättelsen botar den mänskliga hybris som vill hitta stöd i första skapelseberättelsen. I denna handlar det inte om att sätta gränser för några kaotiska vattenmassor, här är problemet i stället brist på vatten. Författarna måste ha erfarenhet av öken, för det stora undret är att marken vattnas så att det går att odla. Denna skapelseberättelse har ett annat anslag än den första. Här sätts fokus på relationer snarare än ordning. Samtidigt är berättelsen bokstavligen jordnära. Det står nämligen att Herren Gud formade en människa av jordens stoft,

av *adamah* (hebreiska) eller *humus* (latin) och blåser sedan in liv genom hennes näsborrar. Så blir ”jordvarelse” människan levande, hon som av *adamah* fick namnet Adam. *Homo sapiens* är jordbunden; *humility*, ödmjukhet, klär humus-människan väl. Gudsrelationen etableras alltså som den allra första relationen. Den är inte ett tillägg till livet, den är given med själva livet.

Nästa steg är att Gud placerar människan i Edens trädgård. Människan ger namn åt djuren och får i uppdrag att bruka och vårda trädgården. Hon är Guds skapade medskapare, och samtidigt medvarelse i skapelsen. Mänsklighetens relation till hela den övriga skapelsen är därmed etablerad som den andra grundläggande relationen i livet. Budskapet är att människor är som mest mänskliga när de tar hand om skapelsen, när de står i relation till det som växer och när de odlar, kultiverar, skapar kultur.

Berättelsen slutar inte där. Människan får sällskap av en varelse som är mer lik henne än någon annan levande varelse: relationen till medmänniskan skapas. Snart därefter äter människorna av den berömda frukten från trädet mitt i trädgården. Då öppnas deras ögon och de ser att de är nakna (Första Moseboken 3). Nu blir jaget medvetet om

sig självt: självrelationen etableras. Jagets liv bygger alltså på att finnas i en fyrfaldig relation: till Gud, till skapelsens helhet, till medmänniskan och till sig själv. Människolivets signum är detta fyrdimensionella nät av sammanhang.

Gud, skapelsen, medmänniskan, jaget – så är den bibliska ordningsföljden. Visst har väl det moderna västerlandet vänt på den ordningen? Först kommer jaget. Så till och med i denna bok! Sedan kommer jaget kanske en gång till, före relationen till andra människor, och först därefter tar naturen/skapelsen vid. Till sist, högst frivilligt och för den som törs, kommer Gud. Denna omvända ordning passar som hand i handske det berömda diagrammet från World Values Survey där Sverige ligger högst upp och längst ut när det gäller värdena för självförverkligande och sekulär rationalitet. Utvecklingen tyder på en atomistisk snarare än en relationell människosyn: jaget är individ i första hand, en självständig och odelbar enhet. Och visst talas det på svenska oftare om individer än om personer? Till skillnad från *individ*, som på latin ordagrant betyder odelbar (som *atom* på grekiska) är ordet *person* ett relationellt begrepp. Redan en enkel sökning på nätet visar att *person* innebär att vara en del av en

kultur, av etablerade former av sociala relationer såsom släktskap, äganderätt eller juridiskt ansvar.

Vad var det som fick personen att krympa bakom individen? Hur fastnade jaget i den västerländska individualismens garn?

En person med särskilt intresse för relationernas betydelse var den sydafrikanska ärkebiskopen Desmond Tutu (1931–2021). Som framstående kyrklig ledare fick han av Sydafrikas president Nelson Mandela (1918–2013) uppdraget att leda sannings- och försoningsarbetet efter apartheidregimens fall. I samband med Sannings- och försoningskommissionens arbete har han pekat på *ubuntu* som ett viktigt begrepp. Ubuntu handlar om hur radikalt sammanflätad tillvaron är. Förövarens mänsklighet är sammanflätad med offrets. I en ond handling förlorar båda sin mänsklighet. Ubuntu betyder att människan är människa genom andra människor, i kontrast till den franska filosofen René Descartes (1596–1650) berömda *cogito ergo sum* – jag tänker, alltså finns jag. I ubuntu föregås jaget av ett *vi*. Min personlighet konstitueras inte i första hand genom den cartesianska koncentrationen på den tänkande individen, utan genom att jag kan säga ”jag är i relation, jag samspekar, alltså finns jag till”.

Det cartesianska synsättet sporrar till kritiskt tänkande och kanske även till civilkurage. Det skulle dock emellanåt behöva ett tillskott av ubuntu för att motverka en individualism som skadar gemenskapens väl. Enligt ubuntu är det gemenskapen som bygger jaget. Men gemenskapen kan förstås också hota jaget. Då kan en liten dos cartesianskt tänkande främja den sorts individualism som både jaget och gemenskapen trots allt också behöver för att utvecklas.

Jaget som blundar för sin relationella bundenhet betalar ett högt pris i form av existentiell ensamhet mitt i en tätbefolkad värld. En antropocentrisk syn på världen där allt kretsar kring människan leder både till skapelsens överexploatering och till människans självexploatering, eftersom det då åligger varje individ att oavbrutet bygga sin egen mening och sitt eget hopp. Relationen kapas till den tillvarons grund som ständigt skapar ur ett överflöd av kärlek och som de flesta människor på denna jord kallar Gud. I grunden bygger vårt liv mer på det vi får än på det vi gör. Det mesta i livet börjar som gåva innan det blir en uppgift. Att upptäcka det är rätt så befriande.

1800-talsfilosofen Friedrich Nietzsche (1844–1900), välkänd för att ha proklamerat Guds död, var fullt medveten om det höga pris som jaget måste

betala för att kasta loss från tillvarons grund. Människan som ser på sig själv som sekulariserad har det inte lätt:

Vi har raserat bron bakom oss – ja mer än så, marken under våra fötter! Välan, bräckliga farkost! [...] Omkring dig ligger oceanen, [...] ibland breder den ut sig som siden och guld i ett milt sinnes drömmier. Men det skall komma stunder då det går upp för dig att den är oändlig och att det inte finns något fruktansvärdare än oändlighet. [...] Ve dig när du grips av hemlängtan till land [...] och det inte längre finns något ”land”.

Gud är död, vi har dödat Gud, är ropen som Nietzsche låter höras på torget. Märkligt nog leder dock Guds död inte till frihetens triumf. Snarare till eftertankens kranka blekhet. Inte till någon skräckblandad förtjusning utan närmast till en otyglad skräck. Nietzsches ord skulle kunna vara skrivna med klimatkrisens dystopiska perspektiv för ögonen:

Vem gav oss svampen för att torka bort hela horisonten? Vad gjorde vi när vi kedjade loss denna jord från dess sol? Vart rör den sig nu? Vart rör vi

oss? Bort från alla solar? Störtar vi inte hela tiden?
Och baklänges och sidledes och framledes, åt alla
håll? [...] Andas inte det tomma rummet mot oss?
[...] Kommer det inte hela tiden natt och ännu
mera natt?

Det är inte förnuftet eller en allt starkare naturvetenskap som tar död på Gud. Nej, enligt Nietzsche handlar det inte om bristande rationalitet. Felet är brist på passion för livet. Brist på *relationalitet*, skulle vi också kunna säga. ”Jag skulle blott kunna tro på en gud som förstode att dansa”, skriver han. Han har en poäng. Tro är inte ett rättshaveristiskt rådbårkande. Tro är mer som en dansbana där jaget och duet rör sig till skapelsens musik.

Jag är i relation, därför är jag. Om den insikten försvinner återstår det som hos Friedrich Nietzsche är Guds död, hos sociologen Max Weber (1864–1920) världens avförtrollning och hos Stockholmsrabbinen Marcus Ehrenpreis (1869–1951) materiens seger över anden. Utan den fyrfaldiga relation som vårt liv bygger på blir världen fattig och rentav farlig. För att utveckla en allmängiltig etik räcker det inte med att utgå från det egna förnuftet. Då behövs hela den fyrfaldiga relationen. Gudsrelationen ger det filosofiska

förnuftet mening och utmaning. Skapelserelationen ger kroppsligheten dess rätta betydelse och tränar oss att balansera mellan vårt fullständiga beroende av skapelsen och vår makt i skapelsen. Relationen till ett du är själva förutsättningen för att vara ett jag.

Kanske är något av det vettigaste vi kan göra i de hotande dystopiernas tidevarv att vända den moderna ordningen till en mer ursprunglig relationalitet? Jag ser tecken på det i aktuell litteratur.

Samtidigt som han avvisar en del historiska gudsbilder skriver författaren och journalisten Göran Rosenberg (f. 1948): "jag tror på den Gud som människan behöver för att förbli människa." I den bemärkelsen är Gud inte valbar. Gudsrelationen hamnar först och inte sist. Det är en insikt som kan få oss att slappna av. Vi behöver inte konstruera en tro utan kan vila och växa i den relation som redan finns. Inte heller behöver vi förneka våra gåshudserfarenheter och upplevelser av helighet. Själens hunger och andlig längtan hör livet till.

I sina romaner om miljöförstörelsen och den globala uppvärmningens katastrofala konsekvenser låter Maja Lunde (f. 1975) och Andri Snær Magnason (f. 1973) oss förstå att där skapelserelationen ligger i ruiner hamnar även de medmänskliga

relationerna i kris. Där bina dör, regnen uteblir och glaciärerna smälter faller samhällen sönder och anarki tar över.

I sin biografi om författaren, översättaren och akademiledamoten Gunnel Vallquist (1918–2016) skildrar språkforskaren Alva Dahl (f. 1985) guds- och jagrelationens intima samspel som förutsättningen för att uthärda och förhålla sig till tillvarons spänningar och motsägelser. Vallquist talar om att gå in i motsägelsen och att vila i spänningspunkten, till och med om att slå rot i förvandlingen, vilket låter som ett paradoxalt råd. Men just så är det. Det är ”ogörligt och ändå möjligt”, skriver Vallquist, ”orimligt och likväl det enda sannfärdiga, outhärdligt och samtidigt den enda befrielsen.”

Den fyrfaldiga relationen gör det möjligt att leva både vår litenhet och vår storhet med värdighet. Och nog är det väl detta som ska fylla vår stund på jorden?